

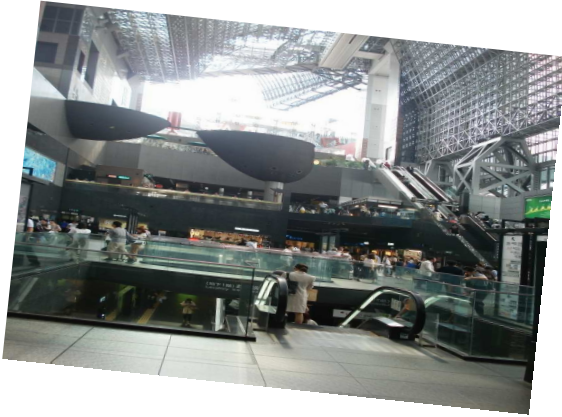
क्योतो एक जपानी पंडरपूर

प्रकरण १

लहानपणापासून जपानबद्दल खूप काही ऐकत आलो आहे .सध्या काम करत असलेल्या ‘आर्केमा’ ह्या कंपनीमार्फत क्योतोला जाण्याचा नुकताच योग आला .जेव्हा मला जपानला जाण्याविषयी सांगण्यात आलं तेव्हा ह्या देशाविषयी ऐकलेल्या व वाचलेल्या गोष्टी डोळ्यासमोर आल्या .दुसरे महायुद्ध आणि अणुध्वम् , कायम नैसर्गिक आपत्तींना सामोरे जाणारे राष्ट्र,जपानी बनावटीच्या मोटारगाड्या अशा कितीतरी गोष्टींची मनात गर्दी व्हायला लागली .९ जुलै ते १२ जुलै दरम्यान चीनमध्ये वास्तव्य करून १३ तारखेला ‘पु दाँग’ विमानतळावरून चीन सोडले व जपानची वाट धरली . माझा जपानमधला सहकारी ‘डॉ.फ्रान्सुआ लुकेल’ सोबत होता . हा मूळचा फ्रान्सचा पण गेली सातेक वर्षे जपानमध्ये स्थायिक आहे .जपानी भाषा छान जाणतो, बोलतो त्यामुळे मी निर्धास्त होतो .

जपानला जाण्यापूर्वी मनात उगाच एक आपलेपणा निर्माण झाला होता . साधारण साडेचार तासांच्या प्रवासानंतर आम्ही ओसाकाच्या ‘कानसई’ विमानतळावर उतरलो . पूर्वी वाचलेला एक संदर्भ आठवला की जपानने कृत्रिम बेटं तयार केली आहेत व काही ठिकाणी त्यांचा वापर विमानतळांसाठी केला आहे .कोबे व योकोहामा मध्ये कृत्रिम बेटांवर राखेचा भराव घालण्याचा प्रयत्न फसला . कानसई विमानतळ हे तसेच एक कृत्रिम असं फ्रान्सुआकडून ऐकले आणि विमानतळावर पाय ठेवताना बालसुलभ मजा वाटली . साधारण २० वर्षांपूर्वी भराव टाकून बनविलेले सफल प्रयोगातील हे एक बेट आहे . विमानतळावर आम्ही प्रवेशाची औपचारिकता पूर्ण करेपर्यंत आमचे सामान पडद्यावरून काढून ओळीने ठेवले होते .जपानी शिस्तीची ती पहिली ओळख होती .

कानसई विमानतळावरून क्योतोला रेल्वेने जावे लागते . विमानतळात घुसलेल्या फलाटावरूनच पुढची गाडी पकडावी लागते . माझ्या कुतुहलांना फलाटावरूनच जाग यायला सुरुवात झाली . तिथे असणारे नकाशे , उरलेले सुट्टे पैसे अचूक देणारी तिकीट यंत्रे मनाला भावली . रेल्वे प्रवासाआधी मी चलन बदलून

घेतले तेव्हा त्यात काही सुट्टे पैसेही (येनही) आले . मी भारतीय सवयीप्रमाणे मोजायला लागलो तर फ्रान्सुआ म्हणाला ‘चल चल काही मोजू नकोस . ही माणसे कधीही कमी देणार नाहीत’ .रेल्वेमध्ये शिरताना शीतपेयें देणा-या यंत्राने माझे लक्ष वेधले . नाणी टाका आणि हवे ते पेय घ्या हा कारभार होता . आपल्याकडची कलकल आणि ‘थंडा कोल्डीक्स, कटलेऽसचा’ नारा (की मारा?) तिथे नव्हता .गाडीत मी व फ्रान्सुआच बोलणा-यांपैकी होतो . बरीचशी मंडळी ‘ली पेंग’ झाली होती . त्याच्याकडून कळले की डब्यात सहसा भ्रमणध्वनीवर कोणी बोलत

नाही . जे बोलतात ते हळू आवाजात इतरांना त्रास होणार नाही अशा पद्धतीने .मला आपल्या लांबपल्ल्याच्या प्रवासातले नेहेमीचे दृश्य आठवले, ‘हां केम, हु निकळु छू...’ फोनवर बोलायचे असेल तर डब्यावाहेर संडासजवळच्या जागेपाशी जाऊन बोलतात . हे शिष्टाचाराचे धडे समजून घेत घेत, दिसणारे स्वच्छ रस्ते आणि विनवोभाट धावणा-या गाड्या वघत वघत क्योतो स्थानकामध्ये केव्हा प्रवेश केला ते

कळलेच नाही . प्रवासात अजून एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवली की शहराच्या मध्यभागीसुद्धा शेती आहे . भाताची छोटी छोटी हिरवीगार खाचरं डोलत होती . ते पाहून मला 'मासानोबु फुकुओकाची' आठवण झाली . त्याची गोष्ट नंतर सांगतो आता आपण क्योटोमध्ये प्रवेश करू .

कुठल्याही स्थानकातून बाहेर पडताना आपले तिकीट, यंत्रात टाकूनच बाहेर पडता येते त्याविना पुढे जाताच येत नाही . यंत्र चक्क तिकीट गिळंकृतच करते म्हणजे ते पुन्हा वापरण्याचा प्रश्नच नाही , दिवसात किंवा महिन्यात किती प्रवासी आले गेले त्याचा चोग्र हिशेब आणि कुठेही कचरा नाही इतकी बहुगुणी यंत्रणा संबंध देशभर आहे . टॅक्सीत बसलो की चालक पुढे बसल्या बसल्याच कळ दाबून दार लावतो आपल्याला काही करायचे नसते . आपण चुकून दार लावायला गेलो तर त्याची बोलणी खावी लागतात . ही तांत्रिक गंमत मला नवीन होती .

हॉटेल 'सिटाडाइन' मध्ये मला सोडून फ्रान्सुआ आपल्या घरी गेला . माझ्या खोलीत कागदाचा छोटा बगळा ठेवलेला दिसला . अतिशय सुबक असा ओरिगामीचा तो नमुना होता . जपानी शैली चे वैशिष्ट्य म्हणजे जागेचा जास्तीत जास्त उपयोग . संडासात आजारी, अपंगांसाठी व वृद्धांसाठी आधाराची सोय बघण्यासारखी आहे . तिथे घडीचा कठडा आहे . संडासात कमीत कमी पाण्यात जास्तीत जास्त स्वच्छता करणारी सुविधा, हिवाळ्याचा विचार करता संडासाच्या भांड्यावरची बैठक गरम ठेवण्याची सोय, जपानी बनावटीचा दूरदर्शनसंच, सुरी कात्री, भांडी अशा अनेक गोष्टींनी प्रथमदर्शनीच छाप पाडली . स्वतःचे जेवण बनविता यावे ह्यासाठी मी साधी खोली न निवडता छोटेखानी स्वयंपाकघर असलेली खोली निवडली होती .

त्या संध्याकाळी भुरभुरणा-या पावसांत फ्रान्सुआ पुन्हा आला . आम्ही जवळच्या दुकानात गेलो . मला हवे ते सामान घेतले पण बहुतेक ठिकाणी जपानी चलनच वापरावे लागते, क्रेडिट कार्ड चालत नाही . कदाचित् क्योटो तसे लहान शहर म्हणावे तर ते आपल्याकडच्या चर्नीरोड, चर्चगेटलाही तोंडात मारेल असे प्रगत आहे . व्हिसा किंवा मास्टर कार्डवर खरेदी करायची असेल तर दहा सहस्र येनपेक्षा अधिक खरेदी असावी अशी काही ठिकाणी अट असल्याचे नंतरच्या वास्तव्यात दिसून आले . माझा कयास आहे की जपानी बँकेच्या क्रेडिट कार्डचा वापर अधिक व्हावा हे धोरण असेल . पण मला नक्की माहीत नाही . जपानी माणूस स्वाभाविकरित्या कडवा देशाभिमानी आहे व आपल्याच देशाचा माल कसा वापरला जाईल ह्याबाबत फार धोरणी असतो . मला आठवते जेव्हा आपल्याकडे 'मारुतिउद्योग' सुरू झाला तेव्हा टायर, रंग, विद्युतघट अशी प्रत्येक वस्तु बनविणा-या भारतीय कंपनीचा तांत्रिक करार कुठल्यातरी जपानी कंपनीशी असलाच पाहिजे अशी अट होती . ह्या कारणास्तव सुमितोमो टायर, मित्सुबिशी टायर, निप्पोन पेण्ट इ . कंपन्यांशी आपल्याला करार करावेच लागले . प्रत्यक्ष कामापूर्वी मला शनिवार, रविवार व सोमवार असे तीन दिवस फिरायला मिळणार होते . डॉ . लोनि ब्रायन्ट व फ्रान्सुआ मिळून ह्या तीन दिवसात माझी सहल घडवणार होते . ह्या दोघांनी मला विचारले की तुला प्राचीन देवळे बघायचा कंटाळा येणार असेल तर मग आपण एका दिवसात सगळा कारभार आटोपून टाकू . पण मी जे काही बघण्यासारखे, ऐकण्यासारखे असेल ते ते करायला सिद्ध होतो . मिळालेल्या संधीचा पूरेपूर लाभ उठवणार होतो .

संबंध जपानची रुंदी २०० किमीच्या आसपास आहे. क्योटो शहर विषुववृत्तापासून साधारण ३५ अंश उत्तरेकडे वसलेले आहे. मूळचे क्षेत्रफळ ३० चौ.किमी होते. आता विस्तार वाढत वाढत ६०० चौ.किमी पर्यंत गेला आहे. ११ वॉर्डात शहराची विभागणी केलेली आहे. क्योटोला फार आकर्षक परंपरा व इतिहासाचा वारसा लाभला आहे. जपानची एकेकाळची राजधानी म्हणून मिरवणारे हे शहर इसवी सन ६३० मध्ये स्थापले गेले. हे शहर कानसई परगण्यामध्ये येते. 'होन्शु' बेटावर नटलेल्या ह्या शहरात आजही जवळजवळ १६०० बौद्ध मंदिरे व ४०० शिंतो श्राईन (शिंतो धर्माची मंदिरे) आहेत. अशा क्योटोमध्ये मला चक्क पुढचे तीन दिवस मनसोक्त भटकायला मिळणार होते.

प्रकरण २

दुस-या दिवशी ठरल्याप्रमाणे लोनि साडेनऊला हजर झाला. आम्ही रेल्वेने 'होरिकावा दोरि' स्थानकापर्यंत गेलो. तिथून चालत दायतोकुजी मंदिरापर्यंत गेलो. आत पाऊल ठेवताक्षणीच असीम शांतता जाणवली. इथे मोठ्या आवारात अनेक छोटी छोटी बौद्ध मंदिरे आहेत. भिक्षुंसाठी साधनेकरिता बांधलेली देवळे अप्रतिम आहेत. उतरत्या छपराच्या वास्तु, त्यांच्या मातीच्या भिंती, छपरावर जाणीवपूर्वक जोपासलेले शेवाळे ह्यामुळे फार गार वाटते. लाकडाच्या तुळ्यांना पारंपरिक पद्धतीचे राळ लावून जतन केले आहेत.

तिथून आम्ही 'रॉयोजेन इन' ह्या झेन मंदिरात गेलो. झेन हा पंथ मुळात चीनमधून आला. चीनमध्ये त्याला 'चान' म्हणत त्याचे 'झेन' असे रूपांतर झाले. ह्याचे उपपंथ 'रिनझाई व सोतो'. दायतोकुजी मंदिराच्या दक्षिण पीठाची ही प्रमुख पाठशाळा आहे. मुख्य इमारत 'होजोचा' दरवाजा 'ओमोतेमोन' १५०२ पासून आजतागायत साक्षीदार म्हणून उभा आहे. देवळाच्या उत्तर, दक्षिण व पूर्वेला एकेक बाग आहे. प्रत्येक बागेचे काही प्रयोजन आहे. ह्या बागा रॉक गार्डन प्रकारात मोडतात. दक्षिणेकडची बाग 'होराई' पद्धतीची आहे. शेवाळं व खडीचा वापर करून करकोचा व कासवाचे आकार निर्माण केले आहेत. पूर्वेला असलेली 'तोतेकिको बाग' जपानमधली सर्वात छोटी दगडी बाग आहे. समुद्रात टाकलेला दगड जितका कणखर तितक्या मोठ्या लाटा उत्पन्न होतात तसेच 'आपल्या आध्यात्मिक विचारांचे आहे' हा संदेश देणारी ही बाग आहे. स्टोन गार्डन वा रॉक गार्डनमागची संकल्पना अशी आहे की हे वैश्विक सत्याचे प्रतीक आहे. A – Un म्हणजे पूरक व रेचक वा श्वास घेणे व सोडणे, स्वर्ग व पृथ्वी किंवा सकारात्मक व नकारात्मक, पुरुष व स्त्री हे सगळे एकमेकांपासून अविभक्त आहेत अशी झेन बुद्धिझमची धारणा आहे. ह्या संकल्पनेचा प्रसार करणारी ही रॉक गार्डनस् आहेत.

इथेच आपल्याकडच्या चंगोपटाप्रमाणे असलेल्या खेळाचा पट व सोंगट्या पहायला मिळतात. तसेच १५८३ सालची 'तानेगाशिमा' नावाची ठासणीची बंदूकही पहायला मिळते. इथल्या दरवाज्यावर चित्रित केलेला ड्रॅगन आपल्याकडच्या शेषनागाची आठवण करून देणारा आहे. इथला ध्यानकक्ष विशेष प्रसिद्ध आहे.

ह्यानंतर आम्ही जात असताना लोनिने मला फक्त एवढेच सांगितले की आता आपण जायलाच पाहिजे अशा एका ठिकाणी जात आहोत. आपल्या मिश्रित शैलीत त्याने विचारले की तुला कंटाळा

आला असेल तर आपण परत फिरू.मी दमतोय का तो (त्याचे वय साठीच्या जवळ आहे) अशी आमची निकोप चुरस चालली होती. वाटेत अतिशय स्वच्छ रस्ते, झेब्रा क्रॉसिंगपाशी शिस्तीत उभी राहणारी माणसे मला अतोनात प्रभावित करत होती. आम्ही रस्ता ओलांडायला उभे होतो तितक्यात पक्षाच्या ओरडण्यासारखा आवाज सिग्नलपाशी आला. लोनिला विचारल्यावर कळले की ही अंधांसाठी सोय आहे. वेगवेगळ्या दिशांसाठी वेगवेगळे आवाज निश्चित केलेले आहेत.तसेच सगळीकडे अंधांना समजतील अशा फरश्या व जिन्यांवर दोन्ही बाजूस खडबडीत पट्ट्या लावलेल्या असल्याने काठीला त्याचा स्पर्श लगेच जाणवतो.ही घेतलेली काळजी पाहून खरच थक्क व्हायला होते.

आम्ही किनकाकुजी उर्फ रोकुओनजी मंदिरापाशी पोहोचलो. बाहेरच्या बाजूला एक मोठी घंटा उभारलेली आहे.काही येन खर्च करून ती वाजवण्याचा आनंद घेता येतो. पुढे गेल्यावर पाहतो तर काय चक्क एका सुवर्ण मंदिरासमोर मी उभा होतो. समोरचे दृश्य केवळ थक्क करणारे होते.मोठ्या सरोवरात ह्या सुवर्ण मंदिराचे पडलेले प्रतिबिंब,आजूबाजूची वनराई हे सगळं शब्दात मांडणं केवळ अशक्य आहे.या घटनेचा साक्षीदारच व्हावं ते सगळं अनुभवण्यासाठी. हे झेन बौद्ध मंदिर आहे. एकेकाळी इथे 'रिनझाई' पंथाची 'शोकोकुजी' शाळा वसली होती. खरंतर हा एक छोटा राजवाडा किंवा गढी (व्हिला) होती. गढीचे नाव होते 'कितायामा दाई'. 'आशीकागा' नावाच्या गृहस्थाने ही मालमत्ता सायोनजी कुटुंबाकडून घेतली. आशीकागाच्या मृत्युनंतर त्याच्या इच्छेप्रमाणे हिचे रूपांतर बौद्ध मंदिरात करण्यात आले. ही बुद्धाची मूळ पवित्र भूमी मानली जाते.ह्या तीनमजली देवळाचा प्रत्येक मजला एकेका शतकातील स्थापत्य काल दर्शवितो. एकूण वास्तु राजा मुरोमाची कालीन वास्तुचे द्योतक आहे. कळसावर फिनिक्स पक्षाची मूर्ती आहे. ह्या वास्तुला जागतिक सांस्कृतिक वारशाच्या यादीत

स्थान मिळाले आहे. जवळच एक पुरातन चहापानाची जागा आहे तसेच तिथून पुढे एका बौद्ध देवतेची शिळा आहे. हे बरेच जागृत देवस्थान आहे असा समज आहे.

आम्ही पुढच्या प्रवासाला निघालो. वाटेत एक छोटे दुकान लागले. आतमध्ये खूप सुंदर चित्रे विक्रीसाठी ठेवली होती. चौकशी केल्यावर कळले की 'वुड ब्लॉक प्रिंटिंग' पद्धतीने काढलेल्या चित्रांची तिथे विक्री चालते. अतिशय सुंदर अशी ती चित्रे होती. प्रथम लाकडावर 'निगटिक्' कोरायची मग

त्याला शाई लावून त्यावर कागद ठेवायचा आणि त्याची प्रतिमा उमटवायची अशी ती कला आहे . सगळं कसब लाकूड कोरण्यात आहे . क्योतोमधे हे शिकविणारे वर्ग चालतात हे ऐकून आपल्याला ही कला शिकायला पाहिजे असे वाटायला लागते .क्योतोत अनेक ठिकाणी म्हणजे अक्षरशः गल्लोगल्ली शीतपेयं देणारी यंत्रे आहेत . नाणी टाका आणि हवे ते घ्या .

पुढचे मंदिर होते रायोनजी मंदिर . जाताना वाटेत किमोनो वेष परिधान केलेले एक तरुण जोडपे दिसले . मी लगेच फोटो मागितला आणि त्यांनीही खुशीने घेऊ दिला . इथले रॉक गार्डनही प्रसिद्ध आहे . इथे एक ‘त्सुवाई ’ नावाचे दगडी वॉश बेसीन आहे त्यावर लिहिले आहे ‘मी आयुष्यात फक्त संतुष्ट राहायला शिकलो’ .जो संतुष्ट राहायला शिकतो तो आध्यात्मिकदृष्ट्या श्रीमंत होतो व जो असंतुष्ट रहातो, भौतिक सुखांच्या मागे लागतो तो श्रीमंत असूनसुद्धा तसा दरिद्रीच असतो अशी झेन शिकवण आहे . इथे कुरी नावाचे आतले एक अतिशय सुंदर मंदिर आहे .वाजूलाच वाराव्या शतकाखेरीस निर्माण केलेले तळे ‘क्योयोची’ आहे . पूर्वी तळ्यात बदके सोडलेली होती म्हणून ‘बदकांचे मंदिर’ असेही म्हणत असत .ह्या परिसरातही एक चहापानाची जागा आहे .त्या खोलीला ‘झोरोकु’ असे नाव आहे . कदाचित् झोरोका सारखे झोरोकु असावे . प्रत्येक मंदिराला ‘जी’ असे म्हणतात . आपल्याकडच्या राधेजी का मंदिर, कालकाजी का मंदिर अशा गोष्टींची आठवण झाली .कुठल्याही देवळात तबके,हारतुरे,फुले काही नेत नाहीत . त्यामुळे इतकी स्वच्छता आणि शांतता असते की ते वातावरण डवीत भरून आपल्याकडे आणता आले तर किती मजा येईल असे वाटले .

पुढचा टप्पा होता कोरयुजी मंदिर . यामाशिरो क्योतो ह्या भागातले बौद्ध धर्माची उपशाखा शिनगॉनच्या अधिपत्याखाली येणारे हे सर्वात जुने मंदिर . जपानमधल्या ७ मोठ्या मंदिरात ह्याची गणना केली जाते .राजपुत्र शोतोकुने हे मंदिर बांधले .११६५ मध्ये बांधलेले सर्वात जुने वाख्यानगृह ‘कोडो’ आजही बघायला मिळते .देवळातल्या लाकडी मूर्त्या प्रेक्षणीय आहेत .त्यावर सोनेरी गिलावा दिलेला आहे आणि त्यांचे जतन करण्यासाठी फोटो काढू देत नाहीत .एका वाजूला यक्ष, किन्नर सारखे वाटणारे पुतळे तर दुस-या वाजूला बुद्धाची मूर्ती असा संगम बघायला मिळतो .भरभराटीची, युद्धाची, विद्येची, शांततेची देवी देवता इ .मूर्त्या बघायला मिळतात . हे अष्टकोनी मंदिर आहे . एक मजली वास्तुची प्रत्येक वाजू ७ .५ फूटी उंच आहे .सायप्रस लाकडाचे जपानी पद्धतीचे छत, बर्फ व पावसाचे पाणी ठरू नये अशा पद्धतीने बांधलेले आहे . बुद्धाच्या विविध मूर्ती आहेत . प्रत्येक मूर्तीत वेगवेगळी ध्यानमुद्रा आहे .इथे एक विचारमग्न मूर्तीपण फार सुंदर बघण्यासारखी आहे .जपानी भाषेत ‘कनोन’ म्हणजे देवी, विशेषतः शांततेच्या देवीची एक मूर्ती आहे . मूर्तीच्या कपाळावर कुंकू आहे . अष्ट व अनेक भुजाधारी मूर्त्या आहेत .विष्णु व अर्ध-नारीनटेश्वरासारख्या दिसणा-या अनेक लाकडी मूर्त्या आहेत .हे सगळे भारतातल्या संस्कृतीशी

नाळ जोडणारे आहे हे लगेच लक्षात येते .

हे सगळे बघता बघता दुपारचे तीन साडेतीन वाजले . आम्ही घरच्या वाटा धरल्या . देवळातच लोनिने पुढचा मार्ग विचारला आणि माझ्या आश्चर्याला पारावार राहिला नाही . तिकीट देणा-या महिलेने लगेच एक छापील नकाशा काढला आणि आम्हाला समजाविले . ह्या देशात तुम्ही कुठेही जा तुम्हाला सहज नकाशे मिळतात . आपण हे घेण्यासारखे आहे . मला शिवाजी महाराजांची पावलोपावली आठवण होत होती (ह्या राजाने नकाशे तयार करून घेतले होते) . मुख्य म्हणजे सगळं काही जपानी भाषेत आहे त्यामुळे अगदी कमीतकमी शिकलेलाही सहज मार्गक्रमण करू शकतो . असो ! आम्ही गोजो स्थानकाजवळ नेणारी ट्राम पकडली . छोटुसे स्थानक पण तिथेही नकाशा होता . ट्रामच्या मार्गावर कुठेही चढा-उतरा २०० येन ठरलेले . मागच्या दाराने चढायचे, पुढुन उतरायचे . मी भारतीय मनोभूमिकेतून लोनिना विचारले की, “पैसे न देता मी मागल्या दारानेच उतरलो तर ? ” लोनि म्हणाला, “एक तर इथे लोकं फार प्रामाणिक आहेत . त्यातून कुणी तसे करायचा प्रयत्न केला तर चालक धावत मागे येऊन पकडतो” . लोनिच्या चेह-यावर खट्याळ हास्य होते आणि भाव होता की तू असे प्रयोग करण्याच्या फंदात पडू नकोस . मला हॉटेलापाशी सोडून लोनि आपल्या घरी गेला . खोलीत गेल्यावर मला जाणवले की लोनिने मला छान पिडडवला !!! उद्या काय पहायला मिळेल ही उत्सुकता लागली .

क्रमशः

क्योतो एक जपानी पंढरपूर

प्रकरण ३

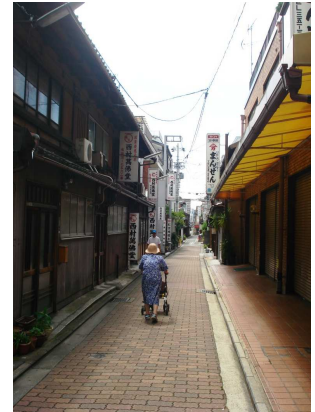
दि. १५ जुलै - आज फ्रान्सुआ माइयाबरोबर येणार होता. आम्ही दुपारी निघणार होतो त्यामुळे माझी सकाळ मोकळीच होती. खोलीतल्या कात्रीने मला चांगलेच लोभाविले होते. हॉटेलमधे चौकशी करतां कळले की जवळच असलेल्या निशीकी बाजारात अशा वस्तु मिळण्याची शक्यता आहे. लगेच

नकाशा घेऊन निघालो. रस्त्यात थोडा गोंधळलो. मग विचारावं तरी कुणाला? पुढे दोन मुली चालल्या होत्या त्यांना विचारलं. मोडक्या तोडक्या इंग्रजीत संवाद साधला आणि काय आश्चर्य ! त्यांनाही त्याच भागात जायचे होते. एकीचे नाव होते 'किमिको सान व दुसरी नाहोसान'. जपानी भाषेत प्रत्येकाच्या नावापुढे 'सान' हे आदरार्थी विशेषण किंवा प्रत्यय लावतात. म्हणजे आपल्याकडे सुरेशजी, लताजी म्हणण्याप्रमाणे आहे हे. ह्याविना केलेला उल्लेख म्हणजे अशिष्ट मानले जाते. नाहोसान दिल्लीत येऊन गेली आहे. मी क्योतोमधे का आलोय, आता कुठे जायचेय अशा बोला-चालीला सुरवात झाली. गर्दीतून वाट काढत आम्ही एकदाचे निशीकी बाजारातल्या अरित्सुगु दुकानात पोचलो. मी दोघांचे मनापासून आभार मानले व 'सायोनारा' म्हटले. माझ्या पसंतीच्या वस्तु काही मिळाल्या नाहीत पण तेवढ्यात फ्रान्सुआचा फोन आला. तो मला घ्यायला त्या बाजाराजवळ सायकलवरून आला आणि आम्ही माझ्यासाठी भाड्याची सायकल घ्यायला कारासुमा गोजोजवळ गेलो. ८०० येन (साधारण ५२० रुपये) दिवसभराकरता ह्या भाडेतत्वावर सायकल घेतली आणि निघालो तेव्हा दुपारचे दोन अडीच वाजले होते.

क्योतो चे तापमान वर्षभरात ० ते ४० अंश से. ह्या दरम्यान असते. सध्या इथे उन्हाळा आहे आणि तापमान साधारण ३५ अंश से. व आर्द्रता ८० टक्के. मुम्बईसारखेच गरम होते. किंवा हुना जास्तच. उन्हाळ्यात ४० च्या आसपास तर थंडीत ० पर्यंत व बर्फवृष्टीही.

सायकल आहे म्हटल्यावर आम्हाला हवं तसं भटकता येणार होतं म्हणून फ्रान्सुआने मला पूर्वेकडे नेण्याचा निर्णय घेतला. जाताना वाटेतल्या छोट्या छोट्या गल्ल्या खूप आवडल्या. तिथेसुद्धा वाहने शिस्तीतच जात होती. आम्ही सायकलस्वार म्हणून आमच्यावर दादागिरी करत नव्हते जात. आपल्याकडे घराबाहेर नजर लागू नये म्हणून लिवूमिरची वगैरे टांगलेले असते तसे इथे ब-याच घरांवाहेर घंटा टांगलेली पहायला मिळते. सगळी घरं सुबक मांडल्याप्रमाणे, बहुतेक घरांवाहेर फुलझाडं, लाकडी जाळया आणि नीरव शांतता अनुभवत मी जात होतो. कुठल्याही घराची पन्हाळी वा ओटी रस्त्यावर आक्रमण करून पुढे आलेली नव्हती. गल्लीतून एक आजी जात होत्या. त्यांच्या वॉकरला चाकं होती. मस्त मजेत जाणा-या आजी निर्धास्त होत्या. भारतात वयोवृद्धांना थोडी धाकधुक असते कुठुन कधी गाडी येईल ह्याचा नेम नाही. हे सगळं मला वारंवार तुलना करण्यास भाग पाडत होतं.

दुपारच्या रणरणत्या उन्हात आम्ही मार्ग काढत प्रथम गेलो कुरोदानी मंदिरात त्यालाच 'कोनकाई कोम्योजी'ही म्हणतात. हेही जुनं बौद्ध मंदिर आहे. मंदिराचा परिसर नजरेत न सामावण्याइतका मोठा आहे. फारशी गर्दी नव्हती. त्यामुळे आम्हाला निवांतपणे बघता आले. सुरुच्या झाडांसारखी झाडे, छान निगा राखलेली हिरवळ, कटाई केलेली झुडपे आपल्या मनाची लगेच पकड घेते. देवळात बागा राखण्याचे काम तरुण बौद्ध भिक्षु करतात. सकाळी शिकलेले आध्यात्मिक ज्ञान मनन करण्यासाठी बागकामाचा वेळ वापरावा अशी शिकवण आहे. छोटी छोटी इतर देवळे बंद होती पण मुख्य देवळात गेलो तर आंत ब-यापैकी काळोख होता. बुद्धाची भलीथोरली मूर्ती आपले स्वागत करते. त्याच्या दोहोबाजूस बौद्ध संन्याशांच्या मूर्त्या आहेत. काही बौद्ध ग्रंथ अभ्यासासाठी ठेवले आहेत. पुजारी शांतपणे येणा-या जाणा-यांवर लक्ष ठेवून असतात. तिथल्या तातामीवर म्हणजे चटई वर दहा मिनिटे बसलो. बाहेर एका बाजूला मोठ्या लाकडी चौकटीवर जपानी भाषेत लिहिलेल्या काही छोट्या छोट्या पट्ट्या वा ठोकळे टांगलेले होते. फ्रान्सुआकडून कळले की नवस बोलतो ना तसं लोकांनी आपल्या इच्छा लिहून ठेवल्या आहेत. बोलताना हेही कळले की मरणोत्तर क्रियाकर्म इथेही महाग आहे. ज्याच्या त्याच्या ऐपतीप्रमाणे खर्च करतात. ते सगळे विधी ह्या व इतर काही मंदिरात जाऊन करतात. त्यातही ज्याच्या त्याच्या प्रतिष्ठेप्रमाणे कुठल्या देवळात करायचे ते ठरते.

फ्रान्सुआने सांगितले की चल आता देवळामागे जाऊ. म्हणाला की बहुतेकांना इथे अजून काय बघायचे ते माहीत नाही असे तुला दाखवतो. मागे जाऊन पाहतो तर काय थडगी? बौद्ध धर्मानुसार माणूस मेल्यावर दहन करतात व अस्थी आदि थडग्यात पुरतात. मला ह्याबद्दल फारशी माहिती नाही पण काढावी लागेल. प्रत्येक कुटुंबाचे स्वतःचे एक चिन्ह आहे. कुणाचे कमळ, कुणाचे चक्र तर कुणाचे काय. प्रत्येक स्मारकशिलेच्या खालच्या भागात ते चिन्ह दिसते. ॐ च्या आकाराचीही काही अक्षरे दिसली. एका ठिकाणी कासव व त्याच्या पाठीवर उभारलेली मोठी फरशी दिसली. बारकाईने बघितले तर वरच्या बाजूला दोन ड्रॅगन शेंपटीचे विळखे घातलेले कोरले आहेत. मला तर वाटते ह्याचा संबंध विष्णुच्या कूर्मावताराशी, समुद्रमंथनाच्या कथेशी असावा. शंकराचार्यांच्यासारखी एक कोरलेली मूर्तही दिसली. पण ती भाषा येत नसल्याने असे वाटते की आपण हा ओढून ताणून आणलेला संबंध तर नाहीए? फ्रान्सुआला विचारले तर म्हणाला की ह्यातली बरीच अक्षरे आताच्या लिपीत वापरात नाहीत. त्यामुळे माझे घोडे तिथेच अडले.

वाजूला एक शिंतो श्राइन दिसले . आता शिंतोबद्दल थोडं सांगतो .शिंतो हा जपानचा प्राचीन

धर्म . जपानमध्ये बौद्ध धर्म कोरियामार्गे आला असे म्हणतात .बौद्ध धर्माआधी शिंतो हा धर्म होता .हा धर्म म्हणजे हिंदु संस्कृतीच .कसे ते बघा . शिंतो धर्मानुसार देवळात जाण्यापूर्वी हातपाय व तोंड धुणे हे आवश्यक कर्म मानले आहे . ‘हिशाकु’ म्हणजे पळी . हात धूण्याची पद्धत अशी आहे की प्रथम उजव्या हाताने डाव्या हातावर पाणी टाकायचे मग उजवा हात धुवायचा नंतर तोंड .हिशाकु

ठेवताना अशा रीतीने ठेवायची की तिची काठीही धुतली जावी . देवळाबाहेर घंटा टांगलेली असते ती दोनदा वाजवतात .नंतर दोनदा टाळी वाजवितात .मग नमन करतात व पुटपुटतात .म्हणजे आपण स्तोत्र वगैरे म्हणतो ना अगदी तसे .देवळाला ‘देरा वा तेरा’ म्हणतात .आपल्याकडे जैन देवळाला देरासर म्हणतात .संपूर्ण जपानभर मुख्य १०८ मंदिरे आहेत . वर्षातून एकदा डोंगरावर आग पेटवतात ह्यामागे संकल्पना आहे की आपल्या पूर्वजांना पुढच्या गतीचा रस्ता दिसावा .आपण तेराव्यापर्यंत घरात दिवा लावतो . नववर्षाला घंटानाद करतात . चिनी वर्षाप्रमाणे नववर्षही साजरे करतात . कोल्ह्याची वाहन म्हणून पूजा करतात . आपल्याकडे दत्ताच्या अवतीभवती कुत्रे दाखवितात .कोल्ह्याला ‘किटसुमे’ म्हणतात . दुकानासमोर झाडू मारणे, पाणी शिंपडणे, सडा शिंपणे शुभ मानतात . गियोन माल्सुरी महिन्यात काही कुटुंबात दहा वर्षांपर्यंतच्या मुलाचे पाय उत्सवापर्यंत जमिनीला लागू देत नाहीत . यात्रेत

त्या मुलाचे पूज्यस्थान असते .अशी प्रथा आपल्याकडे आसाममध्ये व नेपाळमध्ये पहावयास मिळते फक्त मुलाऐवजी मुलगी असते . नमन करणे, चप्पल वूट बाहेर काढणे अशा कितीतरी गोष्टीत साम्य आहे . शिंतो धर्म, सूर्य ,चंद्र, वायु पर्वतशिखर, झाडे, नद्या, भात सगळ्याला देवत्व प्रदान करून मोकळा झालेला आहे .ह्या धर्माला धर्म स्थापक नाही .हिंदु धर्माप्रमाणे पवित्र करणे म्हणजे साकाकी करतात .झाडे, पाने इ वापरून मुंजीत करतात तसे विधी करतात .

ह्या देवळात प्रवेश शुल्क घेत नाहीत .देवळे बहुदा जलाशयाजवळ

सापडतात . ही देवालये तीनमजली, पाचमजली अशी विषम मजली असतात व कळसाला नऊ कडया असतात . हे नवग्रहाचे द्योतक आहे की काय ते तपासायला लागेल . शिंतो देवळाला कळस व स्वागतासाठी विशिष्ट प्रकारची चौकट असते . हे साधर्म्य हा संशोधनाचा विषय होऊ शकतो . आताच्या काळात बौद्ध धर्म व शिंतो धर्म ह्यांचे एकत्रीकरण झाले आहे . जपानच्या तरुण पिढीला ह्यात फारसे स्वारस्य नाही . तरीसुद्धा काही कष्टर शिंतोभिमानीही आहेत असे फ्रान्सुआकडून कळले .

तिथून आमची स्वारी क्योतो विद्यापीठाकडे वळली . अतिशय नयनरम्य असा हा परिसर आहे . म्हणजे इथे यावं आणि मन लावून शिकावं असंच वाटलं . दारापाशीच काही विद्यार्थ्यांनी अणुप्रकल्पाचा निषेध व्यक्त करणारा फलक लावला होता . क्योतो हे जसे देवळांचे शहर तसेच विद्यापीठांचे तसेच पर्यटकांचे तसेच पर्यावरणप्रेमींचे म्हणून प्रसिद्ध आहे . हे पक्षी निरीक्षणाचेही मोठे स्थान आहे . फ्रान्सुआ ह्याच विद्यापीठातून विद्यावाचस्पती (डॉ.) झालाय .

सायकल दामटत आम्ही 'शिमोगामो जिंजा' ह्या आणखी एका शिंतो देवळात गेलो . गर्द झाडीतून वाट काढत जाताना आपण एका प्रगत शहरात आहोत का कुठल्यातरी राखीव जंगलात आहोत असा प्रश्न पडतो . ह्याचे उत्तर न शोधता पुढे जाताना एका झाडाला दोरखंड बांधलेला दिसला . झाड खूप जुने झाले की ते देवतेसमान पूजनीय होते असा समज आहे . मला आपली वटपौर्णिमा आठवली . नंतर एका मोठ्या दगडाला असाच दोरखण्ड बांधलेला दिसला . अशी समजूत आहे की काळानुसार दगड वाढत जाईल व राजाची कीर्ती वा आयुष्यही वाढत जाईल . मुख्य देवळाच्या आधी भाताच्या गंज्या व भातापासून बनवलेली दारू मोठ्या कपाटात ठेवलेली दिसली . राजे व धनिक लोकं हे सगळं दानधर्माच्या समजूतीनुसार देवस्थानाला भेट देत असत . आता मोठ्या कंपच्या दान करतात . इथे विद्यार्थी धार्मिक गोष्टी शिकतात . बाहेरचे काही विद्यार्थी सुटीच्या दिवसात काम करतात व पगारही घेतात . देवळात गाभा-यापर्यंत जाऊ देत नाहीत . आम्ही बाहेरूनच निरीक्षण करून काढता पाय घेतला . बाहेरच्या प्रचंड मोठ्या परिसरात काही पालक मुलांना घेऊन खेळत होते कुणी काय तर कुणी काय करत होतं . हळूहळू उन्हां सरत होती पण सावल्या लांब पडायला लागल्या आहेत का नाही हे समजून घायला दाटीवाटीने उभी असलेली झाडं तयार नव्हती . मला गाण्याच्या ओळी आठवल्या 'मेघांत अडकली किरणें हा सूर्य सोडवित होता' . ओळी बदलाव्याशा वाटल्या 'पानांत अडकली किरणें...' सगळं कसं चित्रातल्याप्रमाणे रेखीव होतं . मला माझाच हेवा वाटत होता हे पहायला मिळतंय म्हणून .

परतीचा मार्ग नदीकाठाने जाणारा होता . ह्या शहरातून २ नद्या उत्तरेकडून दक्षिणेकडे वाहतात . ‘कामोगावा व काटसुरागावा’ . गावा किंवा कावा म्हणजे नदी . त्यांच्या व्याकरणाच्या नियमानुसार ‘गावाचा’ काही ठिकाणी ‘कावा’ असा शब्द होतो . भाषा चटकन् न समजावी म्हणून हा काहीतरी जपानी ‘कावा’ आहे असे म्हणून मी त्याचा नाद सोडला . नदीकाठचा परिसर शब्दांत वर्णन करणंच अशक्य आहे . मी नदीकाठी जपानी पालिका कर्मचा-यांना व्हॅक्युम क्लीनरने सफाई करताना पाहिले आणि अवाक् झालो . निळया आकाशाने सारे क्योतो आच्छादले होते . मधे मधे कापूस

पिंजून पांढरे ढग विखुरले होते . दुतर्फा झाडे हातात हात गुंफून उभी होती . रस्त्यावरून गाड्या मूकपणेच जात होत्या . नदीकाठी कुणी अभ्यास करत होतं तर कुणी

संगीतसाधना . कुणाचे विरंगुळा वाचन तर कुणी हातात कुंचला घेऊन समोरचे दृश्य साकारत होतं . कितीतरी वेळ मी देहभान हरपून तिथेच

उभा होतो . सगळं स्वप्नच होतं जणुं . नाईलाजाने घरी परतावं लागत होतं . वाटेत एका ठिकाणी शीतपेयांचा आस्वाद घेऊन मी हॉटेलात परतलो . उद्या सोमवार राष्ट्रीय सुटी होती . तसेच योझिमिया म्हणून ओळखला जाणारा तो दिवस होता . सांस्कृतिक जपान बघायला मिळते म्हणून माझा उत्साह द्विगुणित होत होता .

क्रमशः

क्योतो एक जपानी पंढरपूर

प्रकरण ४

दि.१६ जुलै -आज गिऑन मात्सुरीचा आदला दिवस. म्हणजे मोठया सणाचा आदला दिवस. अजून एक औचित्य म्हणजे आज समुद्राचे आभार मानण्याच्या निमित्ताने राष्ट्रीय सुटी होती. लोनिने मला आजही वेळ दिला ही भारावून टाकणारी गोष्ट होती. आम्ही पूर्वेला निघालो कियोमिझु देराकडे. आज चालत नदी ओलांडून पलीकडे हिगाशीयामा (हिगाशी म्हणजे पूर्व दिशा आणि यामा म्हणजे पर्वत) च्या दिशेने निघालो. सकाळची नदी आणि आकाशही वेड लावणारे होते.

‘एनचिन’ ह्या महान संताने स्थापलेले ‘कियोमिझु देरा’ देऊळ. करुणेची देवी कानोन व बोधिसत्व म्हणजे बुद्ध ही इथली मुख्य आकर्षण आहेत. इथेही शिंतो व बौद्ध धर्म मिसळले गेल्याचे दिसून येते. दोन्ही देवळे एकमेकांजवळ आहेत. करुणा व कृपा दोहोची प्राप्ती करवून देणारी ही वास्तू. आपल्याकडच्या त्रिशूलासारख्या वस्तु मंदिरात शिरताना आपलं स्वागत करतात. त्या आधी दुमजली प्रवेशद्वार आणि तीनमजली पॅगोडा लांबूनच दिसते. हे देऊळ डोंगरावर स्थापलेले आहे. इथून

सारे क्योतो शहर दिसते. जपानी सरकारने इथले निसर्ग सौंदर्य टिकून राहावे म्हणून क्योतो मध्ये इमारतींच्या उंचीला मर्यादा घातली आहे. क्योतोत ६० मी.च्या वर एकाही इमारतीची उंची दिसत नाही. ह्या नयनरम्य ठिकाणी एक माणूस अतिशय सुंदर पेंटिंग काढत होता. मी पटकन त्याचे छायाचित्र घेतले. इथे एका दगडापासून समोरच्या दुस-या दगडापर्यंत

डोळे मिटून चालत पोहोचलात तर तुमचे प्रेम सफल होते असा समज असलेले स्थान आहे. एका देवतेची मूर्ती व वाजूला तिचा सहाय्यक उंदीरही दिसला. हा प्रेमाचा देव मानतात. मूर्ती गणपतीची नव्हती पण संकल्पना तीच असू शकते. हा मात्र अभ्यासाचा विषय आहे. पुढे गेल्यावर छोट्या छोट्या दगडांभोवती लाल कापड बांधलेले दिसले. हे दगड म्हणजे प्रवासात रक्षण करणारे काही देव आहेत व ती गुंडाळलेली कापडे म्हणजे त्यांना थंडी वाजू नये म्हणून असलेले कपडे असे लोनिने सांगितले. आपल्याकडे देवीला किंवा देवाला वस्त्र नेसवतात ना अगदी तशीच संकल्पना. वर्षातून एकदा हे वस्त्र बदलतात. मला मंवंई पुणे प्रवासातला शिंगोबा आठवला. त्या परिसरात एक छान तळे होते. बरीच कासवे सोडलेली होती आणि पाणी अतिशय स्वच्छ होते. आपल्या देवस्थानांजवळचे जलाशय निर्माल्य टाकून वाईट अवस्थेला पोहोचतात. जीवशास्त्रातील गोष्टी आठवल्या. पाण्यातील बी.ओ.डी म्हणजे

वायोलॉजिकल ऑक्सिजन डिमांड वगैरे वगैरे . जाऊ दे ! ते नंतर कधीतरी बोलू . वाटेत एक पारंपरिक वेपातला बौद्ध भिक्षु भिक्षा मागत होता . मला छायाचित्र घेतल्याविना पुढे जाणे शक्यच झाले नाही .

ब-याच मोठ्या उतारावरून चालत शेवटी 'घिऑन इन' ह्या शिंतो श्राइनमध्ये पोहोचलो . यासाका पार्क श्राइन म्हणजेच घिऑन श्राइन म्हणजेच यासाका जिन्जा . १३५० साली याची स्थापना झाली . इथेच गिऑन (घिऑन) मात्सुरी साजरा केला जातो . मात्सुरी म्हणजे उत्सव बरं का ! खरं तर प्लेग जावा म्हणून घातलेले साकडे होते व त्याचा आता रूपांतरित झालेला हा सण . प्लेग निर्मूलनासाठी देवाचा पुत्र 'सुसानो नो मिकोटो' ह्याला साकडं घातलं होतं . ह्या देवाच्या पुत्राने जपानला जन्माला घातलं असाही एक समज आहे . 'गिऑन मात्सुरी' हा जुलैमधला सर्वात मोठा सण १७ जुलैला साजरा करतात . मी त्याचा साक्षीदार होतो . आमच्या कार्यालयातल्या प्रत्येकाने मला हे बोलून दाखविले की तुझी मजा आहे . लोकं कुठून कुठून लांबून येतात बघायला आणि तू अनायसेच

आलास . उत्सवाच्या ४ दिवस आधीच्या दिवसाला योइयोइयोइ यामा , ३ दिवस आधीचा योइयोइयामा २ दिवस आधीचा योइयामा म्हणतात . १ दिवस आधीचा योइमिया म्हणतात . संस्कृतमध्ये यामा म्हणजे रात्र . मी लक्षांत ठेवण्यासाठी

३ दिवस आधीची रात्र , २ दिवस आधीची अशा प्रकारे हे शब्द लक्षात ठेवले . आपल्याकडच्या जगन्नाथाच्या रथयात्रेप्रमाणे यात्रा निघते . यामाबोको फ्लोटस् म्हणजे रथ ओढत १७ जुलैला रस्त्यावरून नेतात . अलोट गर्दी उसळलेली असते पण कुठेही पाकीटमारी , चोरी असला काही प्रकार नाही . 'घिऑन इन' पासून यात्रेला आरंभ होतो ते ठरलेल्या

रस्त्यावरून ३-४ तासात ठरलेल्या वेळी, ठरलेल्या जागी पूर्ण होते. साधारण योइयोइयोइ यामा पासून बरेच लोकं किमोनो पोषाख करून बाहेर पडतात. सर्वत्र उत्साहाचे वातावरण असते. सर्व प्रकारच्या वस्तुंच्या विक्रीला उधाण आलेले पहायला मिळते. आपली दिवाळी तसा हा सण वाटला.

मला ह्या देवळातली अजून एक गोष्ट भावली. नवस बोलल्याप्रमाणे कागदावर आपल्या समस्या लिहितात व कागद एका भांड्यातल्या पाण्यात सोडतात. कागद विरघळायला जेवढा वेळ लागेल तेवढाच वेळ समस्या टिकेल अशी एक समजूत आहे. मनाला उभारी देण्यासाठी हा छान उपाय आहे नाही !

हॉटेलातली आवडलेली कात्री व सुरी मनात भिरभिरत होती. माझी इच्छा लोनिच्या लक्षात होती. आम्ही 'तेरामाची व सान्जो रस्ता' जिथे एकमेकाला छेदतात त्या भागात आलो. सान्जो रस्त्यालाही इतिहास आहे. हेलन क्यो राजवटीत इसवी सन ८०० ते १२०० च्या दरम्यान जपानची राजधानी क्योटो होती. हा रस्ता म्हणजे पूर्व व पश्चिम जपानला जोडणारा रस्ता म्हणून ओळखला जात होता. तर तेरामाची हा दक्षिणोत्तर जाणारा रस्ता. हा रस्ता एकेकाळी समृद्ध रस्ता म्हणून प्रसिद्ध होता. मध्यकालीन कालखण्डात झालेल्या युद्धांमुळे ह्या रस्त्याची रया गेली होती. साधारण १५९० मध्ये 'तोयोतोमी हिदेयोशी' ह्या लष्करी व राजकीय पुढा-याच्या प्रयत्नांमुळे रस्ता पुन्हा वाळसं धरू लागला. वर उल्लेख केल्याप्रमाणे तेरा म्हणजे देऊळ व माची म्हणजे रस्ता वा मचाण. अगदी आपल्या माची शब्दाप्रमाणेच अर्थ आहे. हा रस्ता खूप गजबजलेला होता. खाद्यपदार्थ, कपडे, गृहोपयोगी वस्तु, भेटवस्तु अशा अनेक गोष्टींचा प्रचंड व्यापार चाललेला असतो. मला हव्या असलेल्या कात्री, सुरी व भेटवस्तु मिळाल्या. खेकड्यांपासून बनविलेले वेगवेगळे खाद्यपदार्थ मिळणारे हॉटेल पाहिले. दरवाज्यावर हलणा-या खेकड्याचे मोठे आकर्षक मॉडेल बसविले होते. जपानमध्ये 'सुशी' नावाचा एक माशाचा खाद्यपदार्थ असतो. त्यात कच्चा मासाच खातात. इथली माणसे दीर्घायुषी असण्यामागे हे एक कारण आहे अशी एक समजूत आहे. पण ह्याला कितपत शास्त्रीय आधार आहे माहीत नाही.

ज्या रस्त्यावरून उद्या म्हणजे १७ जुलैला गिऑन मात्सुरीची सुरवात होणार होती त्या रस्त्याच्या दिशेने निघालो. वाटेत एक रस्ता आहे तिथे बरेच बार (दारू बार) आणि खाऊ गेल्याही आहेत अशा रस्त्यावरून पुढे जात होतो. लोनिला सिगरेटची तलफ आली होती म्हणून थांबलो. झुळझुळ वाहणा-या ओहोळापाशी सिगरेट पिण्याचा एक कट्टाच होता तो. मी तिथे पाण्यात पाय सोडून बसलो आणि लोनि आपले काम करत होता. ऐन शहरात अतिशय स्वच्छ पाण्याचा ओहोळ आणि इतकं थंडगार पाणी व अर्थातच आजूबाजूला गर्द झाडी. आहा ! माझ्यासाठी ही पर्वणीच होती. दहा पंधरा मिनिटे पाण्याचे थंडगार मालिश पायांवर घेतल्यावर मी इतका ताजातवाना झालो की 'वात मत पूछो'. माझ्या आनंदावर जणु साय जमा झाली. मला तिथून खरंतर हलायचेच नव्हते पण लोनिंसमोर तो वालिशपणा दिसला असता म्हणून मी

उठलो.एकटा असतो तर किमान तासभर तरी बसलो असतो.आता मी पुन्हा तेवढाच फेरफटका मारायचा म्हटला तरी चालेल इतका तयार होतो.महत्वाचे म्हणजे लोनि किंवा इतर धूम्रप्रेमी, सिगरेटची थोटकं, त्या पाण्यात न सोडता बाजूला ठेवलेल्या कुंडीत विझवत होती.शिस्त ही अशी रक्तातच भिनवावी लागते हे जाणवले.

गिऑन माल्सुरीचा तो रस्ता प्रचंड गजबजलेला होता.रस्त्यातून वाट काढणे कठीण होते.रस्त्यातून म्हणजे पदपथावरून.कितीही झाले तरी ओलांडण्याव्यतिरिक्त पदपथ सोडायचा नाही ही शिस्त कायम ! लोनिने सांगितले 'चल आपण भुयारी मार्गाने जाऊ'.इथे द्विस्तरीय व त्रिस्तरीय भुयारी मार्ग आहेत.रस्ता पाहिला तर खाली असं काही असेल ह्याची कल्पनाच येत नाही.ठिकठिकाणी नैसर्गिक आपत्तींच्या समयी काय करायचे ह्याच्या सूचना होत्या.वर्षात सरासरी २०० मिमी पाऊस पडतो त्याचे पाणी कधीही भुयारी मार्गात शिरत नाही.पान खाऊन रंगविलेल्या,आचकटविचकट जाहिराती चिकटविलेल्या भिंती नाहीत,कुठेही फेरीवाल्यांचा कलकलाट नाही हे पाहून मला मात्र घुसमटायलाच झाले.आपल्याकडे कसं सगळं जीवनाच्या रंगाने रंगलेलं असतं. हे कसलं नीरस चालणं ! करत करत आम्ही कारासुमा गोजो स्थानकाजवळ म्हणजे माझ्या हॉटेलपाशी पोहोचलो तेव्हा दुपारचे साधारण चार वाजले होते.मी मनोमन लोनिचे आभार मानले.मिश्रिकल शब्दांत लोनिने मला आठवण करून दिली उद्यापासून तुझे काम सुरू सुट्टी संपली.शालेय काळात दिवाळीची सुट्टी संपताना मला वाटायचं की 'शी वावा उद्यापासून शाळा सुरू' तसं झालं.पुनःपुन्हा आभार देत जड पावलांनी माझ्या खोलीकडे वळलो.हवेतल्या आर्द्रतेमुळे घामाघूम झालेला होतो आणि बाथटब माझी वाट बघत होता.

क्रमशः

क्योतो एक जपानी पंढरपूर

प्रकरण ५

दि.१७ जुलै - आठ वाजता म्हणजे ठरलेल्या वेळेच्या आधीच फ्रान्सुआ मला घ्यायला आला. आजपासून काम सुरू. टॅक्सीने पंधरा मिनिटांत के.टी.सी. म्हणजे आमच्या क्योतो टेक्निकल सेंटरला पोहोचलो. क्योतो सायन्स पार्क मध्ये संपूर्ण शहराला स्वयंपाकाचा इंधनवायु पुरविणारे मोठे केंद्र आहे. तिथेच आमचे के.टी.सी. स्थापले आहे. सर्वत्र असणा-या झाडांमधून 'टर्नर' असा आवाज येत होता. फ्रान्सुआकडून कळले की हे विशिष्ट प्रकारचे कीडे ओरडताहेत. रातकीडे नव्हे पण तसलाच काहीतरी प्रकार होता. मला त्याने सांगितले की हे ह्याच दिवसात असतात. जीवनकाल फक्त पंधरा ते तीस दिवसांचा. त्यात सुद्धा एकदा कात टाकतात. मी नंतरच्या दिवसात फांदीच्या वेचक्यात कात पाहिली पण कामाच्या गडबडीत कॅमे-यात टिपायचे राहून गेले. विणीच्या हंगामात ह्या भागात असे पार्श्वसंगीत रात्रंदिवस सुरू असते.

माझे चार दिवस कामाचे असे होते की मी प्रशिक्षण घेणारही होतो आणि देणारही. योशिदासान, मियाबोसान, शिमासान, ताकेहिरोसान, सायतोसान ही सगळी माझी सहकारी मंडळी. स्वच्छता सुरक्षितता आणि मान मोडून काम करणे हे मला वाटते प्रत्येक जपानी माणसाच्या नसांनासांतच भिनले आहे. प्रयोगशाळेत काम करताना जेवणाची वेळ झाली म्हणून निघालो तर ताकेहिरोसान पटकन म्हणाला 'थांब'. त्याने लगेच एका कागदावर आमचा काय प्रयोग चालू आहे, भांडे गरम आहे इ. थोडक्यात लिहून ठेवले. उद्देश हा की आजूबाजूला वावरणा-यांना कल्पना असावी. इतका व्यवस्थितपणा माझ्यावर कायमचा प्रभाव टाकून गेला.

जेवणाच्या वेळी माझ्या जेवणाचे सगळ्यांना कोण कौतुक. मी अन्न शिजवून आणत असे. मग चर्चा सुरू होई की तू का आमच्यासारखं अन्न खात नाहीस. तुझा धर्म कोणता वगैरे वगैरे. मला बोलताना जाणवले की आपल्याला जेवढी माहिती आहे तेवढी ह्यांना बौद्ध धर्माबद्दल नाही. चारचौघे काही तरी करतात म्हणून आपणही करायचे असा भाव आहे. क्योतोमध्ये भारतीय जेवण फार प्रसिद्ध आहे. ह्या लोकांपैकी अनेकांच्या जीभेवर भारतीय जेवणाची चंभ रुळली आहे. त्याला कारण आहे की बरेच भारतीय विद्यार्थी इथे येऊन शिकतात. उत्तर भारतीय त्यातसुद्धा पंजाबी, दक्षिण भारतीय अशी हॉटेल्ंही पहायला मिळतात. सायतोसान, मियाबोसान आणि ताकेहिरोसान छान इंग्रजी बोलतात. त्यामुळे काहीच अडचण येत नव्हती. वेगवेगळ्या विषयांवर बोलणे व्हायचे. अजून एक गोष्ट जाणवली की मियाबोसान, सायतोसानसारख्या जपान्यांना भारतीय गणिताबद्दल फार कौतुक आहे. तोंडी हिशेब विशेष आकर्षण आहे. शून्याची संकल्पना भारतीयांनी जगाला दिली, ३० पर्यंतचे पाडे, पूर्वीची पावकी, निमकी अशा गप्पा झाल्या. त्यात फ्रान्सुआ म्हणाला की मला लहानपणी गणितात ब-याच अडचणी आल्या होत्या. मी त्याला गुणाकार म्हणजे सतत केलेली बेरीज व भागाकार म्हणजे वजबाकी हे तत्त्व सांगितले तेव्हा तो आश्चर्याने बघत बसला. पण आजमितीस किती भारतीय 'नोबेल पारितोषिकधारी' आहेत ही खंतही आमच्या बोलण्यात आली.

संध्याकाळी जाताना शिमासान माझ्यासोबत येणार होती. माझ्या हॉटेलजवळच तिचे घर असल्यामुळे हॉटेलवर जाणे सोपे झाले. पंचवीस सव्वीस वर्षांची ही मुलगी एकटीच क्योतोमध्ये रहाते. आईवडिल ओसाकात. आम्ही निघालो तेव्हा तिने वसेसचे वेळापत्रक बघितले. सहा एकेणीसची

वस होती .ती सहा एकोणीसलाच आली .तिच्याकडून कळले की वसेस, रेल्वे इतक्या अचूक वेळेनुसार धावतात की काय विचारु नका .वक्तशीरपणाचे वेडच आहे ह्या राष्ट्राला .वसमध्ये शिरल्यावर एक छोटे तिकीट घ्यायचे आणि बसायचे .इथे स्त्रियांकरता राखीव जागा नाहीत .उतरताना तिकीट व पैसे चालकाच्या बाजूला असलेल्या यंत्रात टाकायचे आणि उतरायचे .आपल्याकडे सुटे पैसे नसतील तर ते देणारे यंत्रही चालकाच्या बाजूला असते .हे सगळे शिमासानने समजावून सांगितल्यामुळे दुस-या दिवसापासून माझे जाणे-येणे ही सोयीचे झाले .

ह्या सगळ्या सान 'सानुल्या' लोकांकडून कळलेल्या व पाहिलेल्या काही गोष्टी :

१. **जपानचे सण :** . क्योटो मध्ये ५०० रंगविरंगी उत्सव आहेत . आओई , गियॉन व जिदाई हे मुख्य उत्सव . आओई हा उत्सव नैसर्गिक आपत्तींपासून रक्षण व्हावे म्हणून १५मे ला साजरा करतात .जिदाई २२ ऑक्टोबरला साजरा करतात . तर १७ जुलै हा गिऑन मात्सुरी .मृत मुलांचे आत्मे पुढच्या गतीस जावे म्हणून ऑगस्ट हा मुलांचा महिना मानतात .
२. **भाषा :** गार्ड जीन दा म्हणजे फॉरेनर . चिका म्हणजे तळ मजला . बुत्सु म्हणजे बुत् म्हणजे मूर्ती . फारसी भाषेतही बुत् म्हणजे मूर्ती . बोसात्सु म्हणजे बोधिसत्व .बोन्शो म्हणजे देवळातली घंटा . हाशी म्हणजे चॉपस्टीकस् . चाजी म्हणजे चहाची पार्टी, चानिवा म्हणजे चहावाग, चा नोयु म्हणजे चहा उत्सव, चा शाकु म्हणजे चहाचमचा वा चहाशंकु, चा शित्सु म्हणजे चहाची खोली, जी म्हणजे खोली, कात्सुकी म्हणजे थिएटर, निशी म्हणजे पश्चिम दिशा जिथे रात्र होते . संस्कृतमध्ये निशा म्हणजे रात्र . हिगाशी म्हणजे पूर्व दिशा .मितामी म्हणजे महात्मा . मि म्हणजे उदात्त तमा म्हणजे आत्मा . मिनामी म्हणजे दक्षिण दिशा . शिन म्हणजे नवीन, तातामी म्हणजे चटई, ताटी . माचीया म्हणजे माची, काना म्हणजे आपला मराठी भाषेतल्या कान्याप्रमाणे पूरक कांजी . हिरागाना व काताकामा ह्या दोन कांजी वापरतात .यामा म्हणजे पर्वत हिगाशी यामा म्हणजे पूर्वेकडचा पर्वत . पॅगोडा 'स्तूप' ह्या शब्दावरून आला आहे असेही म्हणतात .खिंजोख म्हणजे सर्व धातू व मिश्रधातू तर खिंज म्हणजे सोने . आपल्याकडचा खनिज तर नाही ना .असे काही शब्द टिपले आणि लक्षांत ठेवण्यासाठी माझे तर्क लावले .अरिगातो म्हणजे धन्यवाद .सुमि मा सुन म्हणजे जरा ऐकता का किंवा क्षमा करा .यासाई दाके म्हणजे शुद्ध शाकाहारी . गोहान म्हणजे भात व कोमे किंवा ओकामे म्हणजे तांदूळ .
३. **ऋतु व निसर्ग :** ० अंश ला 'क्यो नो सोकोबाई ' म्हणजे हाडे गोठविणारी थंडी म्हणतात .थंडीत 'कॅमेलियास' म्हणजे लुबाकी फुले फुलतात . वसंत ऋतुत (स्प्रिंगमध्ये) सकुरा म्हणजे चेरी ब्लॉसम ची फुले, उन्हाळ्यात कमळे म्हणजे 'हासु' तर शरद ऋतुत (ऑटम) मेपल्स म्हणजे मोमीजी ची फुले पाहावयास मिळतात .निसर्गाचे प्रत्येक रूप लोभसवाणे असते .
४. **संगीत व कला :** कोतो हे १३ तारांचे वाद्य आता १७ तारांचे वाद्य बनवितात . बिवा म्हणजे पावा म्हणजे बासरी . शाकुहाची म्हणजे हवा फुंकून वाजवायचे आणखी एक वाद्य .जपानी ड्रमस् हे दिव्य बोध प्राप्त करण्याचे साधन मानतात .क्यो सेन्सु म्हणजे पंग्रा . शाका म्हणजे

शाक्यमुनि . अमिडा म्हणजे अमिताभ म्हणजे बुद्धाचा प्रकाश . मिरोकु म्हणजे मैत्रेय भविष्यातला बुद्ध . कनोन म्हणजे अवलोकितेश्वरा . गा-हाणे ऐकणारी देवी . ही गर्भारदेवी करुणेची देवी मानतात . ३३ प्रकारच्या देवी म्हणजे ३३ कोटी देवतांसारखी संकल्पना असावी . तोरी म्हणजे द्यारी किंवा गेटवे, बाऊंड्री .

- ५ . **चलन व वर्तमानपत्र** : चलनातल्या नोटेवर कुठल्याही राजकारण्याचे चित्र नाही तर सामाजिक, शैक्षणिक क्षेत्रातल्या उत्तुंग कामगिरी करणा-या माणसाला तो गौरव दिला जातो . येन हे एकच चलन त्याचे पोटभाग नाहीत . म्हणजे रुपये, पैसे असे नाही . वर्तमानपत्रात सवंग चित्रे नाहीत . पहिल्या पानावर सकारात्मक बातम्या असतात .
- ६ . **शिष्टाचार** : जपानी माणूस नको तितके शिष्टाचार पाळणारा आहे असे काही वेळेस वाटते . विझनेस कार्ड देणे घेणे, बसणे भेटीस जाताना चॉकोलेट फुले नेणे . अशा अनेक कृतींत फार औपचारिक असतो इसवीच्या कपड्यांप्रमाणेच वागतो .
- ७ . **बघायच्या राहिलेल्या गोष्टी** : 'निजो जो' एक छोटीशी गढी आहे त्याला ते लोक किल्ला म्हणतात . पण आपल्याकडच्या किल्ल्यांपुढे ती अगदीच पिटुकली आहे . किनकाकुजी हे सुवर्ण मंदिर तर जिनकाकुजी हे रजत मंदिर . रजत मंदिर बघायचे राहिले . छोटे श्राइन जिझो, हिगाशी होन्गांजी मंदिर व त्याचा दबलेला ईशान्य कोपरा फक्त बाहेरूनच पाहिला . इतर अनेक देवळे, सामुराई संग्रहालय अशा खूप काही गोष्टी परत जाणे झाले तर बघू .
- ८ . पाळीव जनावरे रस्त्यावर फिरायला नेतात तेव्हा त्याने केलेली घाण स्वतः मालक उचलतात . डॉ . अब्दुल कलामांनी लिहिलेल्या एका लेखातला हाच उल्लेख मी प्रत्यक्ष पाहिला .

रोजच्या संध्याकाळी परतल्यावर काही गोष्टींवर विचार केला .

थोडसं मननः

ह्या देशाची बलस्थानं काय आहेत

१ . कमालीची स्वच्छता

२ . शिस्तबद्धता व वक्तशीरपणा

३ . चिवट देशाभिमान

४ . सहज असलेला भाषाभिमान . त्यांना दुस-या भाषेत शिकायची सवयच नाही . शिक्षणासंबंधी बोलताना त्यांची स्वाभाविक प्रतिक्रिया अशी असायची की 'म्हणजे काय आम्ही आमच्याच भाषेत शिकणार . तुम्ही कसं काय इंग्रजीत वा इतर भाषेत शिकता' ? ह्या वास्तव्यात आलेला अजून एक अनुभव नमूद करतो . मी सोनी कंपनीचा 'व्हॉइस रेकॉर्डर' विकत घ्यायला गेलो . मला एकही इंग्रजी भाषेत सूचना देणारे मॉडेल मिळेलना . मी जी माहिती काढून गेलो होतो त्याच्या पुढच्या आवृत्त्या होत्या पण सगळं जपानी भाषेत . मोठया मुश्किलीने सेल्समनने एक इंग्रजीत सूचना देणारे मॉडेल आणून दिले . ते सुद्धा त्याने सांगितले दोन दिवसाच्या मुदतीत नाही घेतले तर आम्ही कंपनीमध्ये परत पाठविणार आहोत . इथे ह्या गोष्टींना मागणीच नाही . ही मॉडेल्स आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत

पाठवली जातील.मी वधितले की भाषेच्या सुविधेमुळे म्हातारी माणसंसुद्धा सर्वात आधुनिक ई लेक्ट्रॉनिक वस्तु सहज वापरतात.अनेक आजी-आजोबा भ्रमणध्वनीवर नकाशे बघतात,गाडयांची वेळापत्रकं बघतात.आपल्याकडची भाजीवाली व मासेवालीही भ्रमणध्वनी वापरते पण इथल्यासारखे ते सोयीचे नसते.इथला माणूस प्रवासात जास्तीत जास्त स्वयंपूर्ण आहे.फारसा अवलंबून राहात नाही.

५. मदत करण्याची स्वाभाविक वृत्ती व सचोटी

६.निसर्गाचा समतोल राखण्याच्या बाबतीत क्योतो सगळ्या जपानमध्येच पुढे असेल कदाचित्.सायकलचा वापर अनिवार्य आहे.मोटारगाडया बनविणा-या देशात गाडी उभी करण्याचा खर्च गाडी वापरण्यापेक्षा जास्त आहे.साधारण वीसेक सहस्र येन महिना पार्किंगचे द्यावे लागतात.कसे परवडणार लोकांना.वरं आपल्यासारखी रस्त्यावर गाडी उभी करण्याची परवानगीच नाहीए.ह्यातून चांगली गोष्ट अशी झाली आहे की सायकलमुळे इथला नागरिक सहजच पर्यावरणवादी बनतो.तसेच नक्कीच दीर्घायुष्याशी त्याचा संबंध आहे. सायकलची लाज वाटत नाही. किंबहुना कुठल्याच कामाची लाज वाटत नाही. सुटबूट घातलेलाही सायकलवरून जायला लाजत नाही.रस्त्यांवर सायकलीचे वेगळे मार्ग आखलेले आहेत त्यावरून मोटारी जाताना मी तरी पाहिल्या नाहीत.

७. विज्ञानाच्या आधारे हवामान खाते अतिशय अचूक आडाखे देते.दुपारी पाऊस येणार म्हणजे दुपारीच येतो.कुठल्या भागात येण्याची शक्यता आहे तेही सांगतात इतकं अचूक निदान करतात.

८. जपानमध्ये शेतीसाठी फारच कमी जमीन उपलब्ध आहे.पण असलेल्या जमिनीचा उत्तम उपयोग ही जपानी शेतक-याची कला आहे.शेतीतले मुख्य उत्पन्न भात.देश भाताच्या उत्पादनात स्वयंपूर्ण आहे.हां आता मासानोबु फुकुओकाची गोष्ट सांगतो.हा शेतकी शास्त्रज्ञ अत्यंत प्रयोगशील आहे.नैसर्गिक शेती म्हणजे नांगरही चालवायचा नाही.जमिनीत व रोपांत सर्व प्रकारच्या आव्हानांना तोंड देण्याची शक्ती रोपांच्या दोन किंवा तीन पिढ्यांनंतर निर्माण होते हे त्याने सप्रमाण सिद्ध केले.कुठलीही खते टाकायची नाहीत, नांगर चालवायचा नाही अशी ही शेतीची पद्धत आहे.काही वर्षांपूर्वी हा माणूस पुण्यात येऊन गेला.नैसर्गिक शेतीवर त्याची व्याख्याने झाली.त्याने रहस्यभेद केला की ही तर भारताचीच पूर्वीची पद्धत होती.जमिनीचा कस सुधारतो.उत्पन्न वाढते.कितीतरी फायदे आहेत पण...

आपण भारतीयांनी हे गुण खरोखरच अभ्यासण्यासारखे आहेत.

ह्या देशापुढच्या समस्या आणि आव्हानं

१. निसर्गाची प्रतिकूलता

२. जागेची टंचाई.

३. प्रचंड वेगाने वाढणारी महागाई. जगातच महागाई वाढतीय पण इथली तोड कुणा देशाला नसावी.ह्यालाही कारणे आहेत.जपानचे स्वतःचे नैसर्गिक संपत्तीचे स्रोत मर्यादित आहेत.ब-याच गोष्टींसाठी आयातीवर अवलंबून आहे.परिणामी महागाई आहे.ह्याचा अजून एक दुष्परिणाम कुटुंबव्यवस्थेवर होतोय.तरुण जोडपी अपत्यांना जन्म देऊ इच्छित नाहीत.विशेषतः शहरात मूल

जन्माला घालणे, वाढविणे खूप खर्चिक होत चालले आहे .सगळ्याचा दूरगामी परिणाम म्हणजे वृद्ध व तरुण ह्यांचे गुणोत्तर विघडत चालले आहे .ही मोठी गंभीर समस्या आहे .

४ .पाश्चात्य संस्कृतीचा नको तितका प्रभाव पडला आहे .तरुण पिढी धर्मापासून दूर जात आहे .प्रत्येकाने धर्मनिष्ठ असावे असे माझे म्हणणे नाही पण धार्मिक, आध्यात्मिक गोष्टींमुळे जीवनात व विचारात स्थिरता आणण्यास मदत होते .जपानमध्ये आत्महत्येचे प्रमाण वाढते आहे हे फ्रान्सुआने सांगितले तेव्हा मला खूपच आश्चर्य वाटलं .रेल्वे रुळांवर आत्महत्येचे प्रकार वाढत आहेत . धर्माचे अधिष्ठान संपत चालल्यामुळे मनें कमकुवत होत चालली आहेत .

५ . भाज्यांचे आणि प्रत्येक गोष्टीचे पॅकींग हा प्रकार भलताच वाढीला लागला आहे .स्वच्छतेच्या आग्रहापायी पॅकींगचे नको तितके वेड असलेला हा देश आहे . त्यामुळे निरनिराळ्या प्रकारचा घन कचरा निर्माण होत राहातो .वस्तुंच्या पुनर्वापरावर व पुनर्चक्रीकरणावर भर देत आहेत पण अजून जोम भरला गेला पाहिजे . वीजेचा, रसायनांचा वापर काहीवेळा अनावश्यक असतो .

६ . जगातल्या ७० टक्के झोतभट्ट्या एकट्या जपानमध्ये आहेत असे म्हणतात ते खरेही असू शकेल .एवढा घन कचरा जाळायला झोतभट्ट्या लागणारच .क्योतोमध्येच ५ झोतभट्ट्या आहेत .जपानभर ५० अणुभट्ट्या आहेत .हे प्रगतीचेही लक्षण आहे पण अणुभट्ट्या अनिवार्य झालेल्या आहेत .धोका आहे पण विजेची गरजही तितकीच आहे त्याला जपानी सरकार तरी काय करणार असे झाले आहे .

७ . **भ्रष्टाचारः** तानाका, ताकेशिता ह्यासारखे पंतप्रधान भ्रष्टाचारी म्हणून जगजाहीर आहेत . बांधकाम क्षेत्रात खूप मोठा भ्रष्टाचार ह्या देशात होतो . ‘करप्शन पर्सप्शन इंडेक्स’ च्या २०११ सालच्या सर्वेक्षणानुसार जपान १४ व्या क्रमांकावर तर भारत ९५ व्या क्रमांकावर आहे .पण सामान्य माणसांच्या पातळीवर हा भ्रष्टाचार उतरलेला नाही . फक्त फारच वरच्या राजकारण्यांच्या पातळीवर होतो .काही झाले तरी देश मात्र वेगाने पुढे जात रहातो .

हा देश दुस-या महायुद्धात होरपळून गेला होता .मला राहून राहून मनांत येत होते की क्योतोचे वैभव - देवळे वाचली कशी ? उत्तर सापडले ! हे सगळे वाचले ते लॅंडन वॉर्नरच्या प्रयत्नाने .हा अमेरिकन होता . क्योतो, नारा, कामाकुवा व कानाझावा ही शहरे त्याने वाचवली .त्याला जपानबद्दल एक अनामिक प्रेम होते . त्यावेळेस क्योतोची लोकसंख्या ६०,००० पेक्षा कमी होती म्हणून वाचले असेही काहींचे म्हणणे आहे . वॉर्नरला मात्र जपान सरकारने मरणोत्तर गौरविले . नाराच्या होरायुजी मंदिरात वॉर्नरचे प्रतीकात्मक थडगे म्हणा वा स्मारक आहे .

रोजचे काम करतानाही मजा येत होती . ‘हातानाकासान’ रोज कौतुकाने जेवणात काय आणले आहे ते बघायची .थोडसं चाखायची .सहा-सात दिवसांचे अनुभव मनात साठवत असताना दिवस कसे भरकन उडून गेले ते कळलंही नाही .शुक्रवारी २० जुलैला जाण्याची वेळ आली .संध्याकाळचे पांच वाजले .साकुरासान मला सोडायला टॅक्सीरपत आली . कोण कुठला मी,पण ती दरवाज्यापर्यंत आली .चारचारदा हात हलवून निरोप दिला .मला ओसाकाला नेणा-या ‘हारुका ३९’ रेल्वेपाशी सोडून फ्रान्सुआ आपल्या वाटेने गेला .रेल्वे फलाटावर गाडी आल्यावर सफाई

कामगार झटकन् डब्यांचा ताबा घेतात व्हॅक्युम क्लीनरने साफ करतात मगच आपल्याला डब्यात चढू देतात. 'चेयर कार' प्रकाराच्या डब्यातले सगळे बाक एकाच दिशेने तोंड करून असतात. पण ह्या गाडीत हवे असेल तर बाकांची तोंडे एकमेकांकडे फिरवता येतात हा जाताजाता दिलेला अजून एक धक्का होता. आलो त्याच मार्गाने म्हणजे सिंगापूरमार्गे मी भारतात परतणार होतो. ह्या देशात जे काही बघितले अनुभवले त्याची कायमस्वरूपी छाप हृदयावर पडली होती. अशी तांत्रिक, वैज्ञानिक प्रगती इतर अनेक राष्ट्रांनीही केली आहे पण मला कौतुक असण्याचे कारण 'हे राष्ट्र फिनिक्स पक्षाप्रमाणे आहे.'

विमानात बसलो व मनांत आले लहानपणी समुद्रावर वाळूचा किल्ला करायचो. खूप अंधार झाल्यावर एवढा सजवलेला किल्ला सोडून जाताना अस्वस्थ व्हायचो तसं काहीसं वाटलं. विचित्र खळबळ चालली होती. पुढचा विचार अगदीच वेगळा आला - सुभाषचंद्र बोस आठवले. जपानी माणूस प्रभावित व्हावा असे सुभाषबाबूंच्या व्यक्तिमत्त्वात काय असेल! तेराउची, जनरल शिदेई, डॉ. योशिमा असे अनेकजण सुभाषबाबूंचे चाहते झाले होते. नुसते चाहते नाही तर जीवाला जीव देणारे जिवलग मित्र बनले. मनांत हे कोडे उमटत होते आणि कानसई विमानतळावरून विमान हलले. मी खिडकीतून पाहिले तर विमानतळावरचे स्थल कर्मचारी हात हलवून 'टा टा' करत होते. इतर देशात असे करत नाहीत. निदान मी तरी पाहिले नाही. मलाही त्यांना 'टा टा' करावेसे वाटले पण आजूबाजूचे हसतील ह्या लाजेस्तव नाही केले. क्षणभर काळीज गलबलले नि जाणवले जपान माझ्या मनांत कायमचा रुजला. रुजला की रुतला सांगणे कठीण आहे!

सचिन वि. उपाध्ये

१ ऑगस्ट २०१२

(नारळी पौर्णिमा शके १९३४)

काही छायाचित्रे

देवळातील भली मोठी घंटा

मी आणि लोनिसान
किनकाकुजी
मंदिराजवळ

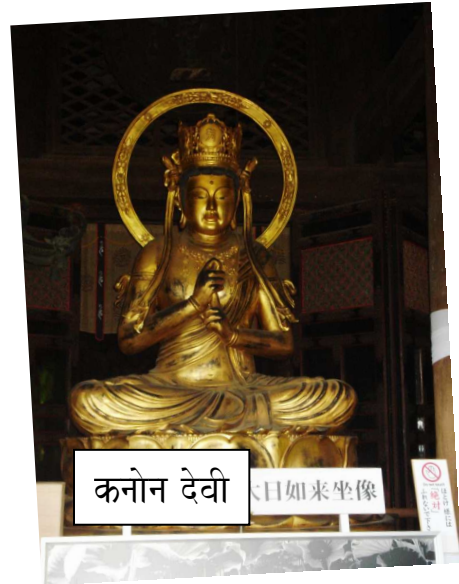
पारंपरिक वेष्टातला बौद्ध भिक्षु

कियोमिझु देरामधील समृद्धीचा देव

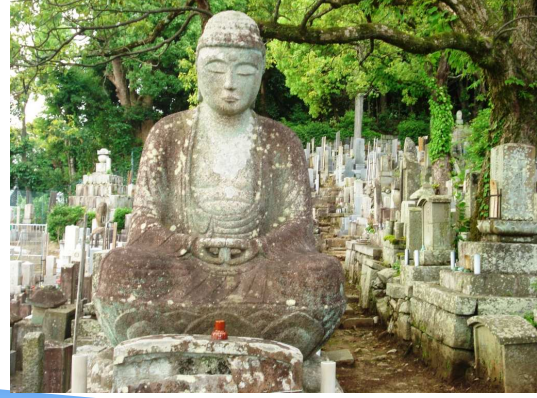
दगडी वॉश बेसीन

कनोन देवी 大日如来坐像

वौद्ध ध्यानमुद्रा

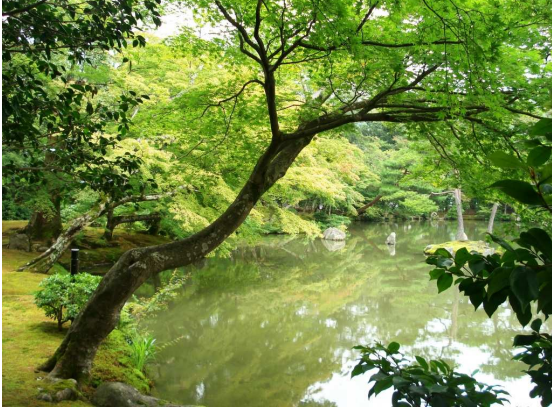

शिंतो श्राइन व त्याचे प्रवेशद्वार

आठवणींच्या आधी जाते तिथे मनाचे निळे पाखरू . डोंगरावर वसलेले 'कियोमिझु देरा

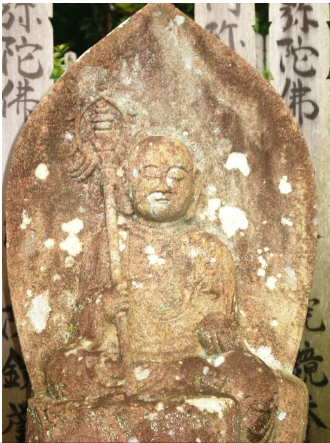
त्या तरुतळी

किमोनो वेषधारी तरुण तरुणी

क्योटो विद्यापीठ व विद्यार्थ्यांनी नोंदविलेला निषेध

शंकराचार्यासारखी मूर्त

देवळामागची थडगी